

LA HISTÒRIA MODERNA DE TARRAGONA, ESTAT DE LA QÜESTIÓ

SALVADOR-J. ROVIRA I GÓMEZ

RESUM

Exposició i valoració de la historiografia modernista tarragonina, tant pel que es refereix a llibres com a articles. Es presenta distribuït en deu apartats, tres d'ells subdividits en subapartats. Per situar al lector, s'explica el que s'entén per Edat Moderna, és a dir, el període que va de l'inici del regnat de Ferran II fins a la Guerra Gran. Es té en compte la presència de la història moderna dins de les històries generals de Tarragona, i es consideren els diversos apartats i subapartats, dins dels quals es comenten els llibres i articles relacionats, que apareixen citats en notes bibliogràfiques a peu de pàgina. Es fa una valoració dels historiadors modernistes entre els quals se'n ressalten sis. Es finalitza indicant el que ja està fet i el que està per fer dins de la historiografia modernista tarragonina.

ABSTRACT

Statement and assessment of Tarragona Modern historiography, referred to books and articles. It is divided in ten sections and three of them are divided too. In order to clarify the concept of Modern Age it is defined as the period from the reign of Ferdinand II and the Guerra Gran. Essays about Modern Age in Tarragona general history are considered in different sections where they are commented on and are quoted in bibliographic notes in footnotes. Modern historians are evaluated and six of them are stand out. At the end what has been done up to now and what has not been done yet in Tarragona Modern historiography is mentioned.

Paraules clau: Història moderna, Tarragona, historiografia, historiador modernista.

Keywords: *Modern history, Tarragona, historiography, modern historian.*

La nostra pretensió en escriure aquestes ratlles és valorar la historiografia modernista tarragonina -llibres i articles- existents i indicar el que encara està per fer per arribar a disposar d'una visió reeixida del que fou Tarragona als segles XVI, XVII i XVIII. Hem decidit no tractar els aspectes monumentals i artístics, així com els artistes que visqueren a la ciutat en aquells tres segles, per considerar que s'escau més fer-ho dins de la perspectiva de la Història de l'Art. Som conscients que estem lluny de ser exhaustius i això tant per haver rebutjat

intencionadament articles i llibres que altres persones incorporarien, com per la nostra manca d'erudició, per això demanem al lector sàpiga disculpar les nostres limitacions.

La bibliografia modernista tarragonina la tractem aplegada en els següents apartats:

1. La demografia
2. El govern, l'administració i l'economia municipal
3. El govern i l'administració no municipal: veguers i corregidors
4. La Generalitat a Tarragona
5. Les classes privilegiades
  - a) Eclesiàstics
  - b) Nobles
6. Les classes no privilegiades.
  - a) Mercaders, comerciants i botiguers
  - b) Les professions liberals
  - c) La pagesia
  - d) La gent de mar
  - e) Els menestrals
  - f) Altres grups socials
7. Defenses, fortificacions, guerres i setges
8. El port
9. El problema de l'aigua
10. Temes diversos.
  - a) Els barretines
  - b) Consideracions generals
  - c) L'ensenyament
  - d) Les epidèmies
  - e) Les festes de Santa Tecla
  - f) Els hospicis
  - g) Els hospitals
  - h) Els hostals
  - i) La impremta
  - j) La llengua catalana
  - k) Pirates, corsaris i captius
  - l) Els predicadors
  - m) La propietat urbana i rústica
  - n) La Societat Econòmica d'Amics del País
  - o) La Universitat
  - p) Vot a Corts

Què entenem per edat moderna

Per a nosaltres els temps moderns a Catalunya comencen l'any 1479, principi del regnat de Ferran II, per ser aquest moment històric el que la majoria d'historiadors trien per començar l'edat moderna, i acaben l'any 1868, a les portes del Sexenni Revolucionari, per creure que fins aleshores no es donen de manera majoritària aquells elements i circumstàncies que permeten dir que s'ha entrat en una nova època que, per als temps contemporanis, en dir de Geoffrey Barraclough, es dona "quan els problemes reals del món d'avui es plantegen per primera vegada de manera clara; comença [l'edat contemporània] amb els canvis que ens permeten o més ben dit, que ens forcen a dir que hem desembocat en una nova era"¹.

És evident que el 1793, amb el començament de la Guerra Gran, el 1808, amb el de la del Francès, el 1833, amb la mort de Ferran VII, el 1840, amb l'acabament de la primera carlinada, o el 1854, amb el pronunciament de O'Donnell, Dulce, Ros de Olano i Messina, "els problemes reals del món d'avui" encara no es plantegen, per la qual cosa resulta inadequat fer acabar en alguns d'aquells anys l'Edat Moderna. En canvi en el Sexenni Revolucionari comencen a plantejar-se de debò "els problemes reals del món d'avui". De totes maneres encara no hi ha "el pes extraordinari dels militars, el paper especial de l'Església en qüestions morals i educatives; la combativitat de les classes treballadores, tant rurals com industrials; la riquesa [i conflictivitat] d'una cultura política en la que s'inclouen totes les varietats del tradicionalisme monàrquic, "regeneracionisme", catolicisme social, republicanisme jacobí, marxisme, fascisme i anarquisme" que són els elements que, segons Gabriel Jackson, assenyalen la contemporaneïtat, la qual, ben mirat, caldria anar a cercar més que el 1868 el 1898².

Tot i el nostre convenciment que la major part del segle XIX forma part de la Història Moderna, per establir el present estat de la qüestió ens autolimitarem pel que fa a l'espai temporal i ens mantindrem dins del camp temporal tradicional que situa la modernitat entre els darrers anys del segle XV i els anys noranta del segle XVIII, és a dir, de l'inici del regnat de Ferran II a la Guerra Gran.

La història moderna dins de les històries generals de Tarragona

Les versions castellana i catalana del *Llibre de les grandeses de Tarragona* constitueixen la primera història general de Tarragona i en ella, el que per a

1. BARRACLOUGH, Geoffrey: *Introducción a la historia contemporánea*. Madrid, Editorial Gredos, 1971, p. 23.

2. JACKSON, G.: *Aproximación a la España contemporánea 1898-1975*. Barcelona, Ediciones Grijalbo, 1981, p. 8.

nosaltres són anys moderns, per a l'autor ho eren contemporanis. El text castellà va ser imprès a Lleida per Pedro de Robles i Juan de Villanueva l'any 1572 i reimprès, també a Lleida, el 1883. Pel que fa al text en català no va ser dut a la impremta fins el 1984³.

Dins la *Tarragona cristiana* d'Emili Morera i Llauredó, el volum IV, referit als segles XVI i XVII, i els quatre primers capítols del volum V, reservats a considerar el segle XVIII, són la part de l'obra corresponen a l'edat moderna. Aquests dos volums de l'estudi de Morera no arribaren al públic fins l'any 1955, el IV volum, i 1959, el V volum, gràcies al dissortadament desaparegut Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV⁴.

També és una història general la *Breu història de Tarragona*, editada l'any 1984 per Òmnium Cultural del Tarragonès. En ella els anys moderns ocupen les pàgines 46 a 80⁵.

L'any 2006 es publicaren dues històries general escrites per M. Antònia Ferrer Bosch⁶ i Antoni Jordà Fernández⁷, respectivament. En la de la doctora Ferrer la part moderna ocupa 90 pàgines d'un total de 420, és a dir, el 21'4%, mentre que en la del doctor Jordà les pàgines dedicades a l'etapa moderna són 24 d'un total de 219, equivalents al 10% del llibre.

A la *Història de Tarragona* de Pagès editors, s'ha dedicat un dels sis volums -el tercer- a la història moderna. Els seus autors són Salvador-J. Rovira i Gómez i Josep Fàbregas Roig, els quals no l'han escrit a quatre mans ans una part cadascun, així, el primer autor, ha tingut cura dels segles XVI i XVII, mentre que el segon ha redactat les planes corresponents al segle XVIII⁸. En principi aquest volum s'ha de considerar com el treball general més actualitzat i complet de tots els que tracten el període modern, però la cotilla de l'extensió establerta des de l'editorial, com també el temps restringit per lliurar el text, sens dubte l'han condicionat.

3. DURAN, Eulàlia: *Lluís Ponç d'Icard i el Llibre de les grandeses de Tarragona*. Barcelona: Curial, Edicions Catalanes, 1984.

4. MORERA LLAURADÓ, Emilio: *Tarragona cristiana*, volum IV. Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1955. *Tarragona cristiana*, volum V. Tarragona: Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1959.

5. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Breu història de Tarragona*. Tarragona: Òmnium Cultural del Tarragonès, 1984.

6. FERRER BOSCH, M. Antònia: *Història de Tarragona. Una ciutat mediterrània*. Tarragona: Arola Editors, 2006.

7. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: *Història de la ciutat de Tarragona*. Valls: Cossetània, 2006.

8. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.; FÀBREGAS ROIG, Josep: *Història de Tarragona. L'edat moderna a Tarragona. Una època de contrastos*. Lleida: Pagès editors, 2011.

La demografia

Hom disposa de dos llibres dedicats a la demografia tarragonina: el ja clàssic de Roser Lozano sobre la demografia siscentista⁹ i el recent d'Eduard Juncosa dedicat a estudiar la població de Tarragona en el temps que transcorre entre els inicis del segle XIII i començaments del XIX¹⁰. A aquests llibres cal afegir tres articles de Recasens i Comes, publicats els anys 1958¹¹, 1969¹² i 1989¹³, respectivament, i el de Margarida Gonzalvo de 1998¹⁴.

El govern, l'administració i l'economia municipal

Aquests temes han estat estudiats per Josep M. Recasens i Comes que en ha deixat un llibre¹⁵ i quatre articles¹⁶. La temàtica municipal també ha

9. LOZANO DÍAZ, Roser: *La població de Tarragona al segle XVII*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1995. D'aquesta autora tenim també l'article: "Tarragona al segle XVII: aspectes demogràfics d'una població d'Antic Règim", *Pedralbes*, 3 (1983), p. 307-314.

10. JUNCOSA BONET, Eduard: *La població de Tarragona de la crisi baixmedieval a la de l'Antic Règim. Aproximació a la demografia històrica*. Tarragona: Arola Editors, 2016.

11. RECASENS I COMES, Josep M.: "La població de la ciutat de Tarragona entre 1621 y 1670", *Boletín Arqueológico*, LVIII (1958), p. 97-114.

12. RECASENS I COMES, Josep M.: "Datos para el estudio de la inmigración en Tarragona entre 1575 y 1639", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 19 (1969), p. 47-56.

13. RECASENS I COMES, Josep M.: "La població de la ciutat de Tarragona (s. XVI-XVII). Estudi de les fonts. Recomptes generals de població", a: *1er. Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1979, p. 15-23.

14. GONZALVO, Margarida: "La població de Tarragona entre dos segles (1775-1819)", a: *L'aigua a la història de Tarragona: 200 anys de la seva arribada (1798-1998)*. Tarragona: Aigües de Tarragona. EMATSA, 1998, p. 41-48.

15. RECASENS I COMES, Josep M.: *El municipi i el govern municipal de la ciutat de Tarragona. Segles XVI i XVII*. Tarragona: Arola Editors i Consell Comarcal del Tarragonès, 1998.

16. RECASENS I COMES, Josep M.: "La hisenda municipal de la ciutat de Tarragona entre 1600 i 1640", a: *VIII Assemblée Internacional d'Estudiosos. Montblanc 1966*. Barcelona: Editorial Montblanc, 1967, p. 161-168; RECASENS I COMES, Josep M.: "Del Consell Municipal populista al Ayuntamiento aristocràtic borbónico", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 24 (1973), p. 55-64; RECASENS I COMES, Josep M.: "L'ajuntament filipista de Tarragona (1713-1742). Aspectes polítics i Socials", a: *Recull Josep Roig i Bergadà (1864-1937)*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó", 1993, p. 105-142; RECASENS I COMES, Josep M.: "Les finances municipals de la ciutat de Tarragona en la guerra dels Segadors", a: *Recull Bartomeu Darder i Pericàs (1894-1944)*, p. 51-94; RECASENS I COMES, Josep M.: "Ayuntamiento tarraconense de la Nueva Planta y las funciones religiosas de Semana Santa. Programa Semana Santa, 1958.

cridat l'atenció d'Antoni Jordà que en un llibre s'ha referit a les reformes del temps de Carles III¹⁷ i en un article als ajuntaments setcentistes¹⁸. La insaculació municipal cinccentista ha estat tractada en un article per Joan-Lluís Mallol i Sebastià Vendrell¹⁹. Els regidors setcentistes tarragonins han estat recollits i biografiats breument per Morales Roca²⁰, mentre que els alcaldes majors ho han estat per Rafael Cerro²¹. Com institució municipal que era, cal situar en aquest apartat la taula de canvi la qual sabem com funciona i el que suposà per a la ciutat gràcies al llibre que ens ha llegat Josep M. Recasens²².

El govern i l'administració no municipal: veguers i corregidors

A l'edat moderna el territori català estava dividit en vegueries al capdavant de les quals hi havia un veguer (a la de Tarragona, de resultes de les concòrdies *Ad notitiam* i *Ad perennem*, ni havia dos). El tema dels veguers a Tarragona ha tingut l'atenció de Manel Güell²³, Josep Pitarch i Julio Quílez²⁴, i de Salvador-J. Rovira²⁵.

Els corregidors, és a dir, els magistrats d'origen castellà instaurats al Principat arran de la promulgació del decret borbònic de Nova Planta, l'any 1716, han

17. JORDÀ I FERNÁNDEZ, Anton: *Una nova visió de les reformes municipals de Carles III: l'Ajuntament de Tarragona (1760-1808)*. Tarragona: Publicacions de l'Ajuntament de Tarragona, 1990.

18. JORDÀ I FERNÁNDEZ, Anton: "Notes sobre l'Ajuntament de la ciutat de Tarragona al segle XVIII", *Pedralbes*, 17 (1999), p. 11-25.

19. MALLOL, Joan-Lluís; VENDRELL, Sebastià: "El govern de la ciutat de Tarragona a través de l'estudi d'un privilegi reial (s. XVI): el procediment de la insaculació", *Pedralbes*, 13-I (1993), p. 419-428.

20. MORALES ROCA, Francisco José: "Officialium Cataloniae (II). Regidores del Ayuntamiento de Tarragona. Dinastía de Borbón (1716-1833)", *Hidalguía*, 298-199 (2003), p. 539-576.

21. CERRO NARGÁNEZ, Rafael: "Los alcaldes mayores del Corregimiento de Tarragona, 1717-1808", *Cuadernos de investigación histórica*. Madrid: 2003.

22. RECASENS I COMES, Josep M.: *La taula de canvi i de dipòsits de Tarragona i la ciutat del seu temps (1584-1749)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2001.

23. GÜELL I JUNKERT, Manel: "La cort de veguers de Tarragona durant la primera meitat del segle XVII", *Pedralbes*, 13-I (1993), p. 111-118.

24. PITARCH LÓPEZ, Josep; QUÍLEZ MATA, Julio Luis: "El conflicte entre els veguers de Tarragona, maig-juliol de 1613: un arquetipus clàssic de competències entre jurisdiccions", *Pedralbes*, 13-I, (1993), p. 119-123.

25. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els veguers de Tarragona (segles XVI-XVII)", *Pedralbes*, 13-I (1993), p. 103-110.

estat relacionats i biografiats breument, pel que fa als que estigueren al davant del corregiment de Tarragona, per Francisco José Morales Roca²⁶, mentre que Josep Fàbregas ha publicat la biografia de José de Armendáriz y Perurena, primer corregidor de Tarragona²⁷.

La Generalitat a Tarragona

La presència de la Generalitat a Tarragona ha estat estudiada amb convicció per Isabel Companys i Ferrerons la qual ens ha deixat el seu treball en un llibre excel·lent²⁸.

Les classes privilegiades

Durant l'Antic Règim les classes privilegiades foren dues: els eclesiàstics i els nobles.

a) Els eclesiàstics

En primer lloc, pel que fa a qüestions eclesiàstiques, ens fem ressò de l'*Arxiepiscopologi* del canonge Josep Blanc, publicat l'any 1951 per l'Agrupació de Bibliòfils de Tarragona i reeditat en facsímil per l'Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV el 1985²⁹.

Els volums IV i V de la *Tarragona cristiana*, de Modera, contenen dos i un capítol, respectivament, dedicats a considerar l'Església de Tarragona i, concretament, les prelatures dels arquebisbes Pero de Urrea, Gonzalo Fernández de Heredia, Alfons d'Aragó, Pere de Cardona, Lluís de Cardona i Enríquez, Girolamo Doria, Ferran de Lloaces i Peres, Bartolomé Sebastián Valero de Arroitia, Gaspar Cervantes de Gaeta, Antoni Agustí i Albanell, Joan Terés i Borrull, Joan Vic i Manrique, Joan de Montcada i Gralla, Juan de Hoces, Luis Díez de Aux Armendáriz, Juan de Guzmán y Mendoza, Antonio Pérez y Maxo, Pau Duran, Francesc de Rojas i Artés, Juan Manuel de Espinosa, Josep Sanxis

26. MORALES ROCA, Francisco José: "Officialium Cataloniae (II). Regidores del Ayuntamiento de Tarragona. Dinastía de Borbón (1716-1833), *Hidalguía*, 298-199 (2003), p. 551-557.

27. FÀBREGAS ROIG, Josep: "Armendáriz y Perurena, José de", a: *Biografies de Tarragona*. Volum III. Benicarló: Onada Edicions, 2013, p. 24-25.

28. COMPANYS I FERRERONS, Isabel: *La Casa del General de Tarragona. Notes històriques sobre els edificis, els diputats locals i els altres oficials de la Generalitat de Catalunya a Tarragona*. Tarragona: Arola Editors, 2006.

29. BLANCH, Josep: *Arxiepiscopologi de la Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, segon volum. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1985.

i Ferrandis, Josep Llinars i Aznar, Isidre Bertran, Miquel Joan de Taverner i Rubí, Manuel de Samaniego y Jaca, Pere de Copons i de Copons, Jaume de Cortada i Bru, Llorenç Despuig i Cotoner, Juan Lario y Lancis, Joaquín de Santiyán y Valdivieso, i Francesc Armanyà i Font³⁰. També es poden trobar les biografies dels arquebisbes i bisbes auxiliars en la web de l'arquebisbat de Tarragona i al *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*³¹.

La immensa majoria dels prelats tarragonins no disposen de treballs exclusius en forma de llibre o article. Les excepcions són Pero de Urrea, Gonzalo Fernández de Heredia, Girolamo Doria, Antoni Agustí, Joan Terés i Borrull, Joan de Montcada. Isidre Bertran, Joaquín de Santiyán y Valdivieso, i Francesc Armanyà i Font.

Pero de Urrea disposa de l'aproximació que li dedicà Josep Iglésies³² i la biografia de *Biografies de Tarragona* signada per Manel Güell³³. Des de l'any 1984 Gonzalo Fernández de Heredia disposa d'un bon article degut a la ploma de M. Dolors Cabré³⁴. El cardenal Cervantes ha merescut un article publicat a l'*Analecta Sacra Tarraconensia* per J. Ignacio Tellechea³⁵, un altre de Jordi Rovira, aparegut a *La Vanguardia*, més una entrada a les *Biografies de Tarragona*, escrita per Manel Güell³⁶. Girolamo Doria disposa de l'article que li dedicà Manuel M. Fuentes³⁷.

Antoni Agustí ha suscitat més interès que altres prelats, així l'any 1986 se celebraren unes jornades d'història sota el nom d'*Antoni Agustí i el seu temps*

30. MORERA Y LLAURADÓ, Emilio: *Tarragona cristiana*, volum IV, p. 41-76 i 476-530; volum cinquè, p. 414-494.

31. AA.DD.: *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, 3 volums. Barcelona: Editorial Claret, 1998, 2000, 2001.

32. IGLÉSIES, Josep: *Pere d'Urrea i la guerra de Joan II a Tarragona*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1964.

33. GÜELL JUNKERT, Manel: "Urrea, Pere d'", *Biografies de Tarragona*, volum I. Benicarló: Onada Edicions, 2010, p. 67-68.

34. CABRÉ, M. Dolors: "El arzobispo de Tarragona Gonzalo Fernández de Heredia", *Cuadernos de historia Jerónimo Zurita*, 47-48 (1983), p. 299-321.

35. TELECHEA IDÍGORAS, Ignacio: "El cardenal Gaspar Cervantes de Gaeta (1511-1575), arzobispo de Salerno, y Tarragona. Cartas inéditas relativas al proceso romano de Carranza", *Analecta Sacra Tarraconensia*, LI-LII (1978-1979), p. 295-321.

36. GÜELL JUNKERT, Manel: "Cervantes de Gaeta, Gaspar", a: *Biografies de Tarragona*, volum II. Benicarló: Onada Edicions, 2011, p. 90-91.

37. FUENTES I GASÓ, Manuel M.: "L'absentisme episcopal a l'Arquebisbat de Tarragona. El cardenal Girolamo Doria (1553-1566)", a: *Església, societat i poder a les terres de parla catalana*. Valls: Cossetània, 2005.

(1517-1586), organitzades pel Departament d'Història Moderna, de Tarragona, que aplegaren no gens menys de vint-i-quatre comunicacions relacionades amb aquest prelat³⁸. Els professors Alcina i Salvadó han publicat un extens estudi sobre la seva biblioteca³⁹, mentre que Alcina en solitari signa un article dedicat a considerar la dispersió dels llibres i el monetari del prelat⁴⁰. Altres autors que han tractat Antoni Agustí són R. del Arco⁴¹, J. A. Brugulat⁴², J. Carbonell Manils⁴³, Roberto Hoslinger⁴⁴, F. Miquel Rosell⁴⁵, Pere Molas Ribalta⁴⁶ i J. Olara⁴⁷. Així mateix l'arquebisbe Agustí és present a les *Biografies de Tarragona*, en una entrada signada per Salvador-J. Rovira i Gómez⁴⁸.

38. AA.DD.: *Jornades d'Història: Antoni Agustí (1517-1586) i el seu temps*, 2 volums. Barcelona: PPU, 1988.

39. ALCINA ROVIRA, Juan Francisco; SALVADÓ, Joan: *La biblioteca de Antonio Agustín. Los impresos de un humanista de la Contrarreforma*. Alcañiz: Instituto de Estudios Humanísticos, 2007.

40. ALCINA ROVIRA, Juan Francisco: "La dispersión de los libros y el monetario de Antonio Agustín (1589-1594), a: *Humanismo y pervivencia del mundo clásico. Homenaje al profesor Antonio Fondón*, III. Alcañiz-Madrid: Instituto de Estudios Humanísticos. Centro Superior de Investigaciones Científicas, 2002, p. 331-358.

41. ARCO, R. del: "El arzobispo D. Antonio Agustín. Nuevos datos para su biografía", *La Cruz*, 1, 4, 5, 9, 11, 13, 14, 15, 19, 22, 26, 27, 29 de gener i 1 de febrer de 1910.

42. BRUGULAT, J. A.: "El arzobispo D. Antonio Agustín considerado como romanista y canonista, Discurso en la tercera sesión pública del Cuarto Congreso Católico Español celebrado en Tarragona 1894". *Crónica del cuarto Congreso Católico Español*. Tarragona: Arís e Hijo, 1894, p. 263-274. *Apuntes sobre la vida y obra de D. A. Agustín, obispo de Lérida y arzobispo de Tarragona*. Lleida: Imp. Mariana, 1894.

43. CARBONELL MANIES, J.: "Quatre cartes desconegudes de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agustí Albanell", *Faventia*, 12-13 (1990), p. 337-352; CARBONELL MANIES, J.: "La relació epistolar inèdita entre Antonio Agustín y el Papa Gregorio XIII", *Faventia*, 22/2 (2000), p. 121-138.

44. HOSLINGER, Roberto: "El historiador del derecho Antonio Agustín, nuncio del Papa en Viena (año 1558)", *Boletín Arqueológico*, LI (1951), p. 97-103; HOSLINGER, Roberto: "El informe de Antonio Agustín sobre la elección del emperador Fernando I (a. 1558)", *Boletín Arqueológico*, LIII-LIV (1953-1954), p. 41-44.

45. MIQUEL ROSELL, F.: "Epistolario Antonio Agustín. Ms. 53 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIII (1937-40), p. 113-220.

46. MOLAS RIBALTA, Pere: *Antoni Agustí bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona*. Lleida: Publicacions amics de la Seu Vella, 1995.

47. OLARRA, J. : "La disputada biblioteca de Don Antonio Agustín", *Boletín Arqueológico*, XLVII (1947), p. 36-44.

48. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Agustí, Albanell, Antoni", a: *Biografies de Tarragona*, volum IV. Benicarló: Onada edicions, 2013, p. 24-25.

L'arquebisbe i virrei Joan Terés té un article escrit l'any 1982 per Ramon Boleda i Cases⁴⁹. De l'arquebisbe Montcada han cridat l'atenció la seva entrada a Tarragona⁵⁰, així com el litigi que mantingué amb la ciutat el qual ha estat tractat per Julio Quílez, L. Tomàs i per Josep M. Recasens⁵¹.

Luis Díaz Aux Armendariz ha estat estudiat per José Sánchez Real⁵². L'entrada de l'arquebisbe Pérez a Tarragona ha estat explicada per Jordi Morant⁵³. De l'arquebisbe Bertran ha cridat l'atenció la persecució que aquest prelat experimentà per part de Felip V⁵⁴. L'arquebisbe Copons disposa d'una biografia escrita per Boada i Camps⁵⁵. A Joaquín de Santiyán y Valdivieso, Antoni Rodríguez Mas li va dedicar un llibre l'any 1956 el qual va ser mereixedor del IV premi "Cronista José Ma Pujol"⁵⁶. A aquest estudi s'ha d'afegir la biografia escrita per Rovira i Gómez i publicada a les *Biografies de Tarragona*⁵⁷. A l'arquebisbe Armanyà li han estat dedicats dos llibres, escrits per Francesc Tort⁵⁸ i Josep Adserà⁵⁹, respectivament, i un article dedicat a considerar el concepte de creuada

49. BOLEDA I CASES, Ramon: "Joan Terés i Borrull, arquebisbe i virrei", *Recerques. Terres de Ponent-III*. Tàrrrega, 1982, p. 35-48.

50. BLANCO CALVO, Jesús; QUÍLEZ MATA, Julio Luis; ROYO CASTELL, Rodrigo; SANAHUJA BOFARULL, Dolors: "Protocolo de entradas de arzobispos de la ciudad de Tarragona: el caso del arzobispo Juan de Montcada (1612-1613)", *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 133-138.

51. QUÍLEZ MATA, J. L.; TOMÀS DÍAZ, L.: "Conflictos y problemas en la señoría de Tarragona a principios del siglo XVII: el enfrentamiento entre el arzobispo Joan de Montcada y la Ciudad (1612-1622)", a: *II Jornadas de Historia del Derecho*. Jaen, 1996; RECASENS I COMES, Josep M.: "El darrer litigi que la ciutat de Tarragona mantingué contra el prelat Joan de Montcada (1619-1622)" *Tag*, 19 (2003), p. 32-35.

52. SÁNCHEZ REAL, José: "Don Luis Díaz Aux y Armendáris, arzobispo de Tarragona (1626-1627)", *Boletín Arqueológico*, XLVIII (1948), p. 3-9.

53. MORANT, Jordi: "Entrada solemne d'un arquebisbe (Fra Antoni Pérez 1634-1637)", *Setmana Santa* 1984. Tarragona: Agrupació d'Associacions de Setmana Santa, 1984.

54. CARRERAS I BULBENA, Josep Rafael: "Persecució i trista fi del Dr. Isidre Bertran i Horteu, arquebisbe de Tarragona, segons un document inèdit (1648-1719)", *Boletín Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XI (1824), p. 257-261.

55. BOADA I CAMPS, J.: *Biografía del Ilmo. y Rdm. Doctor D. Pere Copons y de Copons*. Barcelona: Tip. de Eugenio Subirano, 1907.

56. RODRÍGUEZ MAS, Antonio: *El arzobispo urbanista (D. Joaquín de Santiyán y Valdivieso) 1779-1783*. Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, 1956.

57. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Santiyán y Valdivieso, Joaquín", a: *Biografies de Tarragona*, volum IV. Benicarló: Onada Edicions, 2014, p. 91.

58. TORD, Francesc: *Biografía histórica de Francisco Armanyà Font O.S.A. Obispo de Lugo. Arzobispo de Tarragona (1781-1803)*. Vilanova i la Geltrú, 1962.

59. ADSERÀ I MARTORELL, Josep: *L'arquebisbe Armanyà i el seu entorn (1785-1803)*. Tarragona: Xarxa Sanitària i Social de Santa Tecla, 2005.

del qual va fer gala aquest prelat durant la Guerra Gran⁶⁰. Els arquebisbes Pere de Cardona⁶¹ i Joan Terés i Borrull⁶² s'han d'acontentar amb les entrades que tenen a les *Biografies de Tarragona*.

Pel que fa als bisbes auxiliars tenim el llibre de Josep Gramunt⁶³, que també és l'autor d'un altre força interessant sobre els escuts d'armes dels arquebisbes tarragonins⁶⁴.

Pel que fa al clergat major de la catedral, és a dir, les dignitats, els oficis i els canonges, resulten del tot imprescindibles els articles de mossèn Salvador Ramon i Vinyes publicats al *Butlletí Arqueològic*⁶⁵. Sobre el canonge Llorenç disposem d'un article dedicat a considerar el seu testament⁶⁶. El canonge Josep Blanc gaudeix de diversos articles. El pioner és el de J. Barrera Escudero ; segueix el d'Amadeu-J. Soberanas de l'any 1957⁶⁸; les pàgines dedicades a Blanc, el seu entorn familiar i la seva obra, escrites per Jordi Rovira com a introducció al llibre *Matalàs de tota llana*⁶⁹; un article divulgatiu del mateix Rovira, publicat a *La Vanguardia* del 23 d'octubre de 2009 amb el títol "Josep Blanch, el poeta sorneguer", i l'entrada a les *Biografies de Tarragona*⁷⁰.

60. QUÍLEZ MATA, Julio Luis: "El concepto de cruzada en Armanyà. Por la religión, el rey y la patria", *I Congrés d'Història de l'Església Catalana des dels orígens fins ara*, volum II. Solsona, 1993, p. 167-177.

61. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Pere de Cardona", a: *Biografies de Tarragona*, volum III. Benicarló: Onada Edicions, 2013, p. 39.

62. GÜELL JUNKERT, Manuel: "Terés Borrull, Joan", a: *Biografies de Tarragona*, volum II. Benicarló: Onada Edicions, 2011, p. 90-91.

63. GRAMUNT SUBIELA, José: *Los obispos auxiliares de los arzobispos de Tarragona*. Tarragona: 1945.

64. GRAMUNT SUBIELA, José: *Armorial de los arzobispos de Tarragona*. Barcelona: 1946.

65. RAMON VINYES, Salvador: "Canonges de la Catedral de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, 21-23 (1999-2000), p. 241-338. "Les dignitats", 339-378, i "Oficis", p. 379-384.

66. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "El testament del canonge Rafael Llorens (1584)", *Setmana Santa 1993. Gremi de Països de Sant Isidre*. Tarragona, 1993, p. 13-17.

67. BARRERA ESCUDERO, J.: "El canónigo Blanch de Tarragona, historiador y poeta (1620-1672)", *El Correo Catalán*, 26 gener i 3 febrer 1916.

68. SOBERANAS LLEÓ, Amadeu-J.: "El canónigo José Blanch Fontanilles. Noticias sobre su vida y obra (1620-1672)", *Boletín Arqueológico*, any LVII, època IV (1957), p. 54-70.

69. GRAU I VERDÍ, Antoni; GÜELL I JUNKERT, Manel; ROVIRA I SORIANO, Jordi: *Matalàs de tota llana. Obra poètica de Josep Blanch, canonge de la Seu de Tarragona (segle XVII)*. Tarragona: Virgili editor, 1993.

70. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Blanc Fontanilles, Josep", a: *Biografies de Tarragona*, volum IV Benicarló: Onada Edicions, 2014, p. 34.

Sens dubte el canonge que més ha atret l'atenció dels historiadors ha estat Ramon Foguet i Foraster. Conjuntament amb els seus familiars els també canonges Pere-Antoni Foguet i Ferrer, Francesc Foguet i Aldomar i Ramon Foguet i Foraster, membres de tres generacions d'un mateix llinatge, han estat estudiats per Manel Güell⁷¹. La relació epistolar entre Foguet i Enrique Flórez l'ha considerat Javier Campos⁷². La biblioteca del canonge ha atret l'atenció del bibliotecari i arxiver Domínguez Bordona⁷³, mentre que la seva faceta d'arqueòleg ha estat considerada per Ruiz i Porta⁷⁴.

Antoni Jordà ha considerat als canonges de manera global en el seu article "Els canonges de la Seu de Tarragona durant el segle XVIII: aproximació al seu estudi"⁷⁵. La cultura ha estat el nexa emprat per Jordi Rovira i Andreu Dasca per ajuntar en una mateixa comunicació als canonges⁷⁶ Ramon Foguet i Foraster, Marià Marí i Bas⁷⁷, Carlos Benito González y Menéndez, i Fèlix Amat de Palau. El canonge Rafael Llorenç ha merescut un article escrit per Rovira i Gómez l'any 1993⁷⁸. Tenen entrades a les *Biografies de Tarragona* les dignitats, els oficis i els canonges següents: Félix Amat de Palou Pont d'Augirat⁷⁹; Pere de

71. GÜELL I JUNKERT, Manel: *Notes per a l'estudi d'una família d'altres dignitats eclesiàstiques de la seu de Tarragona (segle XVIII): els Foguet*. Tarragona: Delegació a Tarragona de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia, 1991.

72. CAMPOS FERNÁNDEZ DE SEVILLA, F. Javier: "Correspondencia del agustino Enrique Flórez con el canónigo D. Ramón Foguet y Foraster", *Boletín Arqueológico*, 19-20 (1997-1998), p. 271-311.

73. DOMÍNGUEZ BORDONA, Jesús: "La biblioteca de Don Ramón Foguet, canónigo tarraconense (1725-1794)", a: *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, I, (1947-1951), p. 243-253.

74. RUIZ PORTA, Joan: "Els canonges Foguet y González de Posada, arqueòlechs de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, 3 (1914), p. 93-121.

75. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: "Els canonges de la Seu de Tarragona durant el segle XVIII: aproximació al seu estudi", a: *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*. Cervera: UNED, 1990.

76. ROVIRA I SORIANO, Jordi; DASCA I ROIGÉ, Andreu: "La cultura i l'estament eclesiàstic de Tarragona durant la segona meitat del segle XVIII", a: *Església i societat a la Catalunya del s. XVIII, volum II*. Cervera: U.N.E.D., 1990, p. 407-417.

77. Marí també disposa d'un article exclusiu escrit per Jordi ROVIRA SORIANO, ens referim a "El comensal Marí", publicat a *Paratge tarragoní* (1989), p. 17-18.

78. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "El testament del canonge Rafael Llorenç (1594)", *Setmana Santa 1943*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1993, p. 13-17.

79. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Amat de Palou Pont d'Augirot, Félix", a: *Biografies de Tarragona*, volum II. Benicarló: Onada Edicions, 2011, p. 18-19.

Castellet d'Icard⁸⁰, Jaume Alberic Casals⁸¹, Cristòfol Queralt d'Icard⁸², Ignasi Lanuza d'Oms⁸³, Joan-Lluís Oms⁸⁴, Francesc de Peirí Gavaldà⁸⁵, Galceran Rossell de Gassol⁸⁶. Diego Giron de Rebolledo Despalau ha gaudit d'un tracte preferent, ja que disposa de dos llibres: *La capella de la Inmaculada Concepció de la Seo de Tarragona*⁸⁷ i *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La Seu de Tarragona*⁸⁶. Les dignitats, els oficis i els canonges d'origen noble han estat considerats com un tot per Salvador-J. Rovira en un article publicat a *Paratge* en el qual es presenten les seves biografies per ordre alfabètic⁸⁹.

El clergat menor de la catedral de Tarragona ha merescut l'atenció de mossèn Salvador Ramon que li ha dedicat tres articles apareguts a *Quaderns d'Història Tarraconense*⁹⁰ i al *Butlletí Arqueològic*, respectivament⁹¹. Referit al clergat menor resulta molt interessant un article de Julio L. Quílez sobre la reforma que aquest clergat experimentà al segle XVIII⁹².

80. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Castellet d'Icard, Pere de", a: *Biografies de Tarragona*, volum II. Benicarló: Onada Edicions, 2011, p. 37-38.

81. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Alberic Casals, Jaume", a: *Biografies de Tarragona*, volum V (2016), Benicarló: Onada Edicions, 2016, p. 20,

82. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Queralt d'Icard, Cristòfol", a: *Biografies de Tarragona*, volum IV. Benicarló: Onada Edicions, 2014, p. 19.

83. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Lanuza d'Oms, Ignasi", a: *Biografies de Tarragona*, volum V. Benicarló: Onada Edicions, 2016, p. 46-47.

84. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Oms, Joan-Lluís", a: *Biografies de Tarragona*, volum V. Benicarló: Onada Edicions, 2016, p. 56.

85. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Peirí Gavaldà, Francesc de", a: *Biografies de Tarragona*, volum V. Benicarló: Onada Edicions, 2016, p. 58.

86. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Rossell de Gassol, Galceran", a: *Biografies de Tarragona*, volum V. Benicarló: Onada Edicions, p. 65.

87. MADURELL MARIMON, Josep M.: *La capella de la Inmaculada Concepció de la Seo de Tarragona*. Tarragona: Institut de Estudis Tarraconenses Ramón Berenguer IV, 1958.

88. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: *Església i poder a la Catalunya del segle XVII. La Seu de Tarragona*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.

89. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Presència de la noblesa al Capítol Catedral de Tarragona durant l'edat moderna", *Paratge*, 20 (2013), p. 11-31.

90. RAMON VINYES, Salvador: "Les comensalies i comensals de la Seu de Tarragona dels segles XIII al XIX", a: *Quaderns d'Història Tarraconense*, III (1982), p. 45-82.

91. RAMON VINYES, Salvador: "Les comensalies i comensals de la Seu de Tarragona dels segles XIII al XIX" i "Història dels beneficiats de la catedral de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, 21-22 (1999-2000), p. 385-419 i 420-590.

92. QUÍLEZ MATA, Julio: "La reforma del clergat en el si del programa reformista borbònic: el Nuevo Plan Beneficial de la catedral de Tarragona", *Historia et Documenta*, 6 (2001), p. 9-44.

Una visió general de l'estament eclesiàstic durant la Guerra dels Segadors ha estat facilitada per Recasens i Comes⁹³. També s'han de tenir en compte els treballs conjunts de Luis Navarro i Josep M. Sabaté publicats a *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*⁹⁴. Dir que les inversions efectuades pels capitulars a la Pineda han estat estudiades per Jordi Andreu⁹⁵.

El clergat regular comptava amb convents de franciscans, mercedaris, menorettes de Santa Clara, jesuïtes, trinitaris, carmelites descalços, caputxins, agustins, les monges de l'Ensenyança, beates dominiques i carmelites descalces. Les notícies sobre els ordes religiosos establerts a Tarragona són abundants, però no ho són pas les monografies que en forma de llibres o articles han estat escrites sobre tots aquests religiosos.

Els jesuïtes són els més estudiats, ja que disposen d'articles escrits per José Sánchez Real⁹⁶, Salvador-J. Rovira⁹⁷, Antoni Borràs⁹⁸, i Marià Carbonell⁹⁹. D'alguna manera també formen part del món jesuític les biografies dels pares Bonaventura Prats¹⁰⁰ i Tomàs Cerdà i Elies¹⁰¹, ambdós fills de Tarragona. Sobre

93. RECASENS I COMES, Josep M.: "L'estament eclesiàstic tarragoní en la Guerra dels Segadors", *Boletín Arqueológico*, època IV, 93-96 (1966), p. 187-199.

94. NAVARRO, Luis; SABATÉ, Josep M.: "Església i societat, un mateix vessant a la Tarragona a les acaballes de l'Antic Règim" i "Els atestats: una aproximació a un millor coneixement dels servidors de l'Església. El cas de l'arquebisbat de Tarragona, 1717-1808", a: *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*. Cervera: UNED, 1990, p. 145-160.

95. ANDREU SUGRANYES, Jordi: "El dessecament dels aiguamolls de la Pineda", *Lligalls*, 2 (1990), p. 47-49; ANDREU SUGRANYES, Jordi: "L'Església de Tarragona i l'expansió econòmica del segle XVIII: l'asseccament dels aiguamolls de la Pineda (Salou)", a: *Església i societat a la Catalunya del segle XVIII*. Cervera: UNED, 1990, p. 9-20.

96. JOSÉ SÁNCHEZ REAL publicà l'any 1979 sis articles periodístics sobre l'església dels jesuïtes. *Obra menor*, volum III. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1994, p. 51-78.

97. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "El col·legi jesuític dels Sants Reis de Tarragona 1575-1772", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana de la provincia de Tarragona*, 32 (1982), p. 73-89.

98. BORRÀS I FELIU, Antoni: "El cardenal Gaspar Cervantes, fundador de la Casa-Noviciado de la Companyia de Jesús de Tarragona (1574-1575)", a: *Anuari 1957 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica, Moderna i Contemporània de Catalunya*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1988, p. 11-42.

99. CARBONELL, Marià: "La construcció de la casa noviciat de jesuïtes de Tarragona: notícies d'arxiu", *El temps sota control*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997, p. 193-202.

100. CAPDEVILA I FELIP, Sanç: "El P. Bonaventura Prats", *La Cruz*, 22 de novembre de 1925.

101. VIVES CONESA, M. Teresa: "Cerdà Elies, Tomàs", a: *Biografies de Tarragona*, volum IV, IV (2014), p. 40-41.

els carmelites descalços i el seu convent de Sant Llorenç tenim el llibre de mossèn Sanç Capdevila¹⁰² i tres articles: un de Salvador-J. Rovira¹⁰³, un segon de Josep M. Recasens¹⁰⁴ i el tercer de Jordi Morant¹⁰⁵. Els caputxins disposen d'una monografia de qualitat deguda a l'esforç investigador de Pere Cardona¹⁰⁶ i d'un article de Sánchez Real¹⁰⁷. Els agustins, pel que sembla, només tenen un article degut a la ploma del doctor Sánchez Real¹⁰⁸. Les monges de l'Ensenyança compten amb un llibre escrit per Andreu Muñoz i Immaculada Teixell¹⁰⁹. Hom pot fer una aproximació a les beates dominiques gràcies al llibre escrit pel doctor Sabaté¹¹⁰.

Respecte de les propietats eclesiàstiques disposem d'un article del doctor Jordà¹¹¹ i del llibre *La desamortització dels béns de l'Església a la província de Tarragona*¹¹². El tema de les relacions fiscals entre Felip V i l'Església de Tarragona ha estat estudiat per Manel Güell¹¹³.

102. CAPDEVILA, Sanç: *El convent de Sant Llorenç*. Tarragona, 1928.

103. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Notícia del convent de Sant Llorenç, de Tarragona (1597)", *Niu d'Art*, 47 (1991), p. 20.

104. RECASENS COMES, Josep M.: "Notes sobre la construcció del convent i l'església de Sant Llorenç", *Kesse*, 30 (1998), p. 16-20.

105. MORANT I CLANXET, Jordi: "Laudes sepulcral de l'antic convent dels carmelites", Setmana Santa. Tarragona: Agrupació de Asociaciones de *Semana Santa*, 1977, p. 29-31.

106. CARDONA, Pere: *El convent de frares menors caputxins a la ciutat de Tarragona (1589-1989). Aproximació històrica*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1997.

107. SÁNCHEZ REAL, José: "El convento de los Padres Capuchinos desde 1589 a 1700", *Diario Español*, 19 gener 1951.

108. SÁNCHEZ REAL, José: "Sobre el primer convento de PP. Agustinos", *Diario Español*, 17 desembre 1947.

109. MUÑOZ MELGAR, Andreu; TEIXELL NAVARRO, Immaculada: *Aproximació al procés històric de la Companyia de Maria Nostra Senyora (Ensenyança) a Tarragona (1698-1998)*. Tarragona: Col·legi Lestonnac-l'Ensenyança, 1998.

110. SABATÉ I BOSCH, Josep M.: *El beateri de Sant Domènec de la ciutat de Tarragona. Tarragona i les dominiques: una aproximació*. Tarragona: Indústries Gràfiques Gabriel Gilbert, 1991.

111. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: "Les propietats rústiques de l'Església a la ciutat de Tarragona (1716)", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, XXXV, p. 59-64.

112. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *La desamortització dels béns de l'Església a la província de Tarragona (1835-1845)*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1979.

113. GÜELL JUNKERT, Manel: "Consideracions al voltant de les relacions fiscals entre Felip V i l'Església catalana. El cas de Tarragona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2 (1994), p. 357-365.

Diguem, finalment, que dins de l'apartat dels eclesiàstics també es pot ubicar tot el relacionat amb la visita del papa Adrià VI a Tarragona¹¹⁴.

b) Els nobles

La bibliografia sobre l'estament noble és força abundant gràcies a diversos autors entre els que destaquen Salvador-J. Rovira, que ha escrit sis llibres¹¹⁵ i vint-i-quatre articles¹¹⁶; Manel Güell que té mitja dotzena

114. SÁNCHEZ REAL, José: "El papa Adriano VI en Tarragona", *Boletín Arqueológico*, LVI (1956), p. 9-18.

115. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Rics i poderosos, però no tant. La noblesa a Tarragona i comarca al segle XVIII*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històric i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2000; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Francesc de Montserrat i Vives, primer marquès de Tamarit (1617-1688)*. Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 2001; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Els nobles de Tarragona al segle XVI*. Tarragona: Indústries Gràfiques Gabriel Gibert, 2003; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Vells i nous (Els nobles de Tarragona al segle XVII)*. Tortosa: Centre d'Estudis d'Altafulla, 2003; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Els Castellarnau*. Barcelona: Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia, 2003; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Els Castellarnau, senyors del ferro*. Tarragona: Arola Editors, 2009.

116. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Consideracions entorn d'Antoni Martí i Franquès i de la seva casa del carrer de Santa Anna de Tarragona", *Revista tècnica de la propietat urbana*, 31 (1981), p. 57-64; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Gimínells, senyors de la Boella", *Treballs Canongins* 1992. La Canonja: Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví, 1992, p. 193-215; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "La noblesa del Camp de Tarragona i el servei de Miquelets (1795)", *Paratge*, 3-4 (1992-1993), p. 65-70; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Aproximació a un llinatge tarragoní de cavallers dels segles XVI i XVII: els Rovira", a: *Recull Josep Roig i Bergadà (1864-1937)*. Tarragona: Margalló del Balcó, 1993, p. 143-153; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Mediona. Un llinatge montblanquí a Tarragona (segles XVI-XVII)", *Espitllera*, 90 (1994), p. 30-32; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Notícies sobre el llinatge Soldevila, de Tarragona", a: *Recull Miquel Melendres i Rué (1905-1974)*. Tarragona: Margalló del Balcó, 1995, p. 89-96; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Notícies del llinatge Gendre (segles XVII i XVIII)", *L'Espitllera*, 95 (1995), p. 344; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Ricart", *Missiva*, 10 (1995), p. 2-3; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Nova contribució al coneixement dels Gimínells i del senyoriu de la Boella", a: *Treballs Canongins* 1996. La Canonja: Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví, 1996, p. 183-191; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Montserrat tarragonins dels segles XVI i XVII", *Quaderns d'Història Tarraconense*, XIV (1996), p. 200-225; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Tres llinatges tarragonins de l'època dels Àustries: Rossell, Vallbona i Valls", a: *Recull M. Dolors Cabré i Montserrat (1914-1995)*. Tarragona: Margalló del Balcó, 1996, p. 36-52; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Cinc llinatges tarragonins de l'època dels Àustries", a: *Recull Antoni Adserà i Martorell (1926-1983)*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó", 1997, p. 77-95; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Montoliu tarragonins del segle XVIII", *Paratge*, 9 (1998), p. 23-38. - "Els domicilis dels nobles tarragonins setcentis-

d'articles¹¹⁷, i Josep M. Recasens amb dos¹¹⁸, Eufemià Fort amb un¹¹⁹, Manel Güell conjuntament amb Roser Barba i Paulina Feliu, un¹²⁰, i Jordi Rovira,

tes", *Tag*, 16 (1999), p. 10-11; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Casa Castellarnau, de Tarragona", *Tag*, 19 (2000), 36-39; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Canals i la seva casa del carrer d'en Granada, de Tarragona", *Tag*, 18 (2000), p. 12-15; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els Vidal i la seva casa del carrer dels Cavallers, de Tarragona", *Tag*, 22 (2001), p. 12-14; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els nobles de Tarragona creats com a conseqüència de la guerra dels Segadors" a: *Segon congrés Recerques. Enfrontaments civils, postguerra i reconstruccions*, volum I. Lleida: Associació Recerques/Universitat de Lleida, 2002, p. 214-227; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "El comportamiento de los nobles de Tarragona y Tortosa durante la Guerra de Separación de Cataluña", a: *La decadencia de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla La Mancha, 2004, p. 617-630; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Josep-Antoni de Castellarnau, tesorero del Port de Tarragona (1790-1833)", *Tag*, 38 (2005), p. 10-11; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "La història dels Saportella, de Jeroni Pujades, i Bernat de Saportella", *Tag*, 37 (2005), p. 6-8; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Josep-Antoni de Castellarnau i el port de Tarragona: donatius, préstecs i l'hort dels caputxins", *Tag*, 42 (2006), p. 8-11; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els barons de la Torre d'en Dolça i la seva casa del carrer Major de Tarragona", *Tag*, 45 (2007), p. 8-9; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "El gravat del port de Tarragona", *Tag*, 50 (2008), p. 56-58.

117. GÜELL JUNKERT, Manel: "La petita noblesa durant la primera meitat del segle XVII. Aspectes socials, bèl·lics i polítics a la ciutat de Tarragona", *Paratge*, 3-4 (1992-1993), p. 9-20; GÜELL JUNKERT, Manel: "El tractament diferencial de la noblesa en la jurisdicció ordinària: el cas de Don Nofre Montoliu a Tarragona", *Missiva*, 3 (1993), p. 3-5; GÜELL JUNKERT, Manel: "El acceso de la burguesia de Tarragona al estamento nobiliario (siglo XVIII)", a: *Actas del Congreso internacional celebrado en Madrid y Soria los días 16 a 18 de diciembre de 1991*. Salamanca: Secretariado de publicaciones e intercambio científico de la Universidad de Valladolid, 1996, p. 491-516.; GÜELL JUNKERT, Manel: "CHT. El privilegi reial de nomenament quinquennal d'un ciutadà honrat a favor de la ciutat de Tarragona (1945)", *Paratge*, 8 (1997), 11-28; GÜELL JUNKERT, Manel: "El llinatge dels Canals a Tarragona", *Missiva*, 3 (2006), p. 3-11; GÜELL JUNKERT, Manel: "Aproximació a les propietats de Josep de Margarit de Biure en la ciutat de Tarragona", *Butlletí Arqueològic*, 29 (2007), p. 267-288; GÜELL JUNKERT, Manel: "En reconeixement a Francesc de Gimínells Mascaró", *A Carn!*, 7 (2008), p. 11-13.

118. RECASENS COMES, Josep M.: "Datos para un estudio biográfico sobre la noble familia Vidal de Tarragona", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 20 (1970), p. 99-110; RECASENS COMES, Josep M.: "De la burguesia urbana a la noblesa. Dos exemples tarragonins del segle XVI: Els Mediona i els Sisterer", a: *Recull Mateu Fletxa "El Vell" (1481-1553)*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó", 1991, p. 95-124.

119. FORT, Eufemià: "Notícies sobre Fray Tomàs de Vidal y de Nin, abat de Santes Creus", *Santes Creus*, 1 (1954), p. 3-26.

120. GÜELL JUNKERT, Manel; BARBA LABATA, Roser; FELIU SAGARRA, Paulina: "Nobleza local versus consell municipal. Una aproximació als antagonismes i conflictivitats urbanes de principis del segle XVII (la ciutat de Tarragona)", *Pedralbes*, 13-I (1993), p. 545-551.

un¹²¹. El llinatge noble més ben tractat és el dels Castellarnau, ja que a més dels llibres i articles que els ha dedicat Salvador-J. Rovira, disposen d'altres tres llibres: un, escrit per diversos autors¹²², i dos redactats per Carlos Mas¹²³. El noble que ha merescut més atenció per part dels investigadors ha estat Lluís de Ponç i d'Icard a qui se li han dedicat no gens menys que un opuscle i cinc articles deguts a les plomes d'Adolf Alegret¹²⁴, Eulàlia Duran¹²⁵, Jaume Massó¹²⁶, Montserrat Palau¹²⁷, i José Sánchez Real¹²⁸. Els volums de les *Biografies de Tarragona* contenen un bon nombre d'entrades de llinatges i individualitats nobles signades per Manel Güell¹²⁹, Jaume Massó¹³⁰, i Salvador-J. Rovira¹³¹.

121. ROVIRA SORIANO, Jordi: "Casa Canals, el palau de la Muralla", *La Vanguardia*, 28 agost 2009.

122. DD.AA.: *Casa Castellarnau. Família, història i art a Tarragona*. Tarragona: Bibliòfils de Tarragona, 2001.

123. MAS ARRONDO, Carlos: *Els Castellarnau del Pallars a Tarragona*. Tarragona: Publicacions "Paratge Tarragoní", 1991; MAS ARRONDO, Carlos: *Història de la farga catalana. El cas de la vall Ferrera, al Pallars Sobirà (1750-1850)*. Lleida: Pagès editors, 2000.

124. ALEGRET, Adolf: *Misser Lluís de Pons de Ycart. Biografia llegida en la festa inaugural de l'Ateneu de Tarragona, la nit del 23 de setembre de 1906, per son autor n'Adolfo Alegret*. Tarragona: Sugrañes, 1906, 28 p.

125. DURAN, Eulàlia; "Introducció", a: *Lluís Ponç d'Icard i el "Llibre de les grandeses de Tarragona"*. Barcelona: Curial, 1984, p. 11-90.

126. MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume: "Notes per a una biografia de Lluís Pons d'Icard (1518/20-1578)", a: *Treballs canongins* 1985. La Canonja: Centre d'Estudis Canongins "Ponç de Castellví", 1985, p. 63-102; MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume: "Lluís Pons d'Icard, vida i obra", a: *El renaixement de Tarraco 1563. Lluís pons d'Icard i Anton van den Wyngaerde*. Tarragona: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, 2003, p. 27-41.

127. PALAU VERGÉS, Montserrat: "Lluís Pons d'Icard i la vila de Torredembarra, *Recull de treballs*, 3 (1986), p. 25-38.

128. SÁNCHEZ REAL, José: "El blasón de Pons de Icard", *Diari de Tarragona*, 3 març 2001.

129. Volum I: Biure, p. 22-23; Biure d'Elies, Onofre, p. 23; Biure de Montserrat, Rafael-Joan de, p. 23-24; Gimínells Mascaró, Francesc de, p. 31; Ponç de Castellví, Fabrici de, p. 53-54. Volum IV: Bartomeu de Montserrat, Francesc de, p. 32; Montserrat Cornet, Jeroni de, p. 66; Potau Company, Josep de, p. 77.

130. Volum I: Ponç d'Icard, Lluís de, p. 54.

131. Volum I: Barceló, p. 19-20; Fontaner, Honorat, p. 28; Giménells, p. 30-31; Gras Sanç, Joan de, p. 32; Martí, p. 38-39; Martí Bellver, Bernat, p. 39; Martí Elies, Jacint, p. 39; Martí Franquès, Antoni de, p. 39-40; Martí Gatell, Antoni de, p. 41; Mediona, p. 41; Montoliu, p. 41-43; Morenés, p. 45-46; Morenés de Caçador, Carles de, p. 46-47; Setmenat de Boixadors, Bernat de, p. 63. Volum II: Castellarnau, p. 34-35; Castellarnau Magrinyà, Josep-Antoni de, p. 37; Castellví, p. 38; Freixe, p. 512; Galli Bover, Leonard de, p. 54; March, p. 64; Morell Gavaldà, Onofre, p. 69; Rossell, p. 81; Vidal, p. 95-96. Volum

Cal també mencionar els dos volums de l'armorial dels nobles de les comarques meridionals del Principat de Catalunya¹³², obra de Rovira i Gómez, en els que es recullen els escuts d'armes dels llinatges Avinyó, Barceló, Bardaixí, Bartomeu, Biure, Borràs, Castellarnau, Cisterer, Claver, Constantí, Ferrer, Foraster, Gebellí, Girona, Grosso, Icard, Jover, Lloreda, Mediona, Meià, Mensa, Montargull, Montoliu, Montpalau, Morell, Morenes, Nin, Omedes, Osset, Ponç, Prat, Redolat, Ripollès, Saporta, Saportella, Sentmenat, Sitges, Soldevila, Terés, Vallbona, Valls, Vertamon, i Vidal.

Les classes no privilegiades

a) Mercaders, comerciants i botiguers

El primer investigador que s'enfrontà amb la classe negociant de Tarragona fou Josep M. Recasens amb una aproximació al comerç tarragoní del segle XVI¹³³ al que seguiren tres articles més publicats els anys 1971¹³⁴, 1995¹³⁵ i 1998¹³⁶ respectivament. Antoni Jordà s'aproximà al món dels homes de negocis l'any

III: Avinyó, p. 25; Canals, p. 36-37; Cerezo, p. 43-44; Ferrer de Bosquets, p. 53; Grosso, p. 61; Guimerà, p. 62; Homdedéu, p. 62; Ripollès, Rafael, p. 90; Rovira, p. 93-94; Saporta de Soldevila, Miquel de, p. 101-102. Volum IV: Bellet de Samsó, Joan-Esteve, p. 31; Boixadors de Soler, Joan de, p. 34-35; Borràs Carbonell, Gabriel de, p. 35-36; Borràs Martí, Francesc de, p. 36-37; Cadenas, p. 38-39; Cadenas Carlier, Alexandre de, p. 39; Canals, p. 39; Figuerola de Blanes, Josep de, p. 47; Foraster Mestre, Salvador, p. 47-48; Gil de Federic Sans, Francesc, p. 49; Gutiérrez de Pando, p. 51; Icard de Requesens, Lluís d', p. 52; Montserrat Vives, Francesc de, p. 66-67; Montserrat Vives, Gertrudis de, p. 67; Omedes, p. 73; Pallarès de Fontcalda, Manuel, p. 74; Ponç, p. 75-76; Pontarró Rosselló, Francesc de, p. 76; Potau, p. 76-77; Potau d'Osset, Antoni de, p. 77; Prat, Agustí de, p. 77-78; Prat Argimon, Josep de, p. 78; Queraltó de Nogués, Josep de, p. 79.

132. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Armorial dels nobles de les comarques meridionals del Principat de Catalunya*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2008; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Armorial dels nobles de les comarques meridionals del Principat de Catalunya*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2013.

133. RECASENS COMES, Josep M.: "El comercio tarraconense a fines del s. XVI", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 11 (1965), 61-71.

134. RECASENS COMES, Josep M.: "Los Mallol, una familia de marinos y comerciantes", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 21 (1971), p. 69-81.

135. RECASENS COMES, Josep M.: "Notícies sobre activitat mercantil i mercaders de la ciutat de Tarragona entre 1575 i 1610", *Butlletí Arqueològic*, èp. V, 17 (1995), p. 121-167.

136. RECASENS COMES, Josep M.: "Alguns aspectes del petit comerç de finals del segle XVI i principis del XVII a la ciutat de Tarragona", a: *Recull Pau Delclòs i Dols (1865-1942)*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó", 1998, p. 83-104.

1980 amb un article sobre la confraria de botiguers i mercaders¹³⁷ i s'introduí plenament l'any 1988 amb el resum de la seva tesi doctoral¹³⁸. El darrer historiador atret pels mercaders, negociants i botiguers tarragonins del darrer terç del segle XVI i les quatre primeres dècades del segle XVII ha estat Salvador-J. Rovira que els ha estudiat en dos llibres publicats els anys 2014¹³⁹ i 2015¹⁴⁰ respectivament.

b) Les professions liberals

En aquest conjunt integrem els metges, cirurgians, apotecaris, notaris i advocats. Pel que fa als metges, cirurgians i apotecaris tenim treballs signats per Josep Adserà¹⁴¹, Rafael Albiol¹⁴², Rafael Albiol Molné i Rafael Albiol Lluís¹⁴³, Manuel Dronda¹⁴⁴, Antoni Jordà¹⁴⁵, José Manuel López¹⁴⁶, José Sánchez Real¹⁴⁷. També s'han de tenir en compte les biografies aplegades als volums de *Biografies de Tarragona* escrits per Manuel Güell, en solitari o amb

137. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: "La confraria de botiguers i mercaders de Tarragona als segles XVII i XVIII. Aproximació al seu estudi", a: *Recull Joaquim Avellà Vives (1901-1967)*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental "Margalló del Balcó", 1980, p. 67-97.

138. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: *Poder i comerç a la ciutat de Tarragona s. XVIII*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1988.

139. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Tarragona, rica i plena. Activitat econòmica al darrer terç del segle XVI*. Tarragona: Silva editorial, 2014.

140. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *Tarragona en crisi. Activitat econòmica dels mercaders, botiguers i negociants tarragonins de 1601 a 1640*. Tarragona: Silva editorial, 2015.

141. ADSERÀ MARTORELL, Josep: *Reial Privilegi concedit per Felip II al Col·legi de Metges, Apotecaris i Cirurgians de Tarragona. 30 juny 1599*. Tarragona: Xarxa sanitària i social de Santa Tecla, 2005.

142. ALBIOL MOLNÉ, Rafael: "Dos cirujanos franceses en el hospital de Tarragona durante el reinado de Felipe V", *Gimbernat*, XVII (1992), p. 125-126.

143. ALBIOL MOLNÉ, Rafael; ALBIOL LLUÍS, Rafael: "Un ilustre cirujano tarraconense del setecientos. José Sabater Borrell (1745-1805)", *Gimbernat*, 42 (2004), p. 409-422.

144. DRONDA CATAÑÓN, Manuel: "El colegio de médicos, boticarios y cirujanos de Tarragona, 1776", a: *I Jornades d'Història de la Medicina Tarraconense*, vol. I. Tarragona: Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, 1989, p. 158-163.

145. JORDÀ FERNÁNDEZ, Antoni: "La confraria de Sant Cosme i Sant Damià de metges, cirurgians i apotecaris a Tarragona s. XV-XVIII", a: *I Jornades d'Història de la Medicina Tarraconense*. Tarragona: Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, 1989, p. 133-137.

146. LÓPEZ GÓMEZ, Manuel: "Nota sobre la obra científica del médico de Tarragona Pedro Juan Solé y Llagostera (1767-1769)", *Gimbernat*, 42 (2004), p. 139-144.

147. SÁNCHEZ REAL, José: "Los médicos de Tarragona (siglos XIV-XVII)", *Boletín Arqueológico*, ép. IV, 129-132 (1975), p. 37-77; SÁNCHEZ REAL, José: "Estado sanitario de Tarragona a fines del siglo XVI", *Gimbernat*, 2 (1984), p. 253-256.

Josep M. T. Grau, i per M. Teresa Vives¹⁴⁸. Respecte dels notaris disposem de l'estudi d'Elisabeth Baldor i Marta Inglès sobre la seva situació a darrereries del segle XVI¹⁴⁹ i el realitzat per Manel Güell sobre els del XVIII¹⁵⁰. A aquests dos treballs cal afegir les biografies dels notaris Francesc Albiñana Cosidor, del llinatge de notaris Blai, d'Eudald Borés Mas i Baltasar Falconer Balle redactades per Manel Güell i Josep M. T. Grau. A les *Biografies de Tarragona* hi han també publicades les biografies dels juristes Joan Arboç¹⁵², Josep Boràs Móra¹⁵³, Martí Berenguer¹⁵⁴, el llinatge Calbet¹⁵⁵, Agustí Mascaró¹⁵⁶, i Joan Raspall¹⁵⁷.

c) *La pagesia*

Les edicions de Setmana Santa del Gremi de Pagesos de Sant Isidre han afavorit la publicació d'articles sobre pagesos com ara els tres d'Andreu Dasca i Jordi Rovira¹⁵⁸ i els també tres de Manel Güell¹⁵⁹. Als pagesos també s'ha atansat Joan Salvat i Bové que els ha dedicat dos articles publicats

148. BORRÀS ELIES, Agustí, IV, p. 36; Carbonell, III, p. 38; Falconer, Vicenç, IV, p. 45; Gatell Pons, Agustí, IV, p. 48; Liula, Lluís, IV, p. 55; Liula, Lluís-Joan, IV, p. 55-56; Nadal Monje, Jaume, IV, p. 69-70; Sabater Morell, Josep, IV, p. 86.

149. BALDOR ABRIL, Elisabeth; INGLÈS AGUDO, Marta; "La situació del notariat català a la ciutat de Tarragona a les darrereries del segle XVI", *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 313-317.

150. GÜELL JUNKERT, Manel: "Notes sobre el col·lectiu notarial tarragoní del segle XVIII", *Actes del I Congrés d'Història del Notariat Català*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995, p. 667-683.

151. Vol. III, p. 19-20, 29, 33; IV, p. 45-46.

152. MORANT CLANXET, Jordi: Vol. I, p. 18.

153. GÜELL, Manel: Vol. IV, p. 37.

154. GÜELL, Manel: Vol. I, p. 38.

155. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: Vol. III.

156. GÜELL, Manel: Vol. IV, p. 60-61.

157. GÜELL, Manel: Vol. I, p. 158.

158. DASCA I ROIGÉ, Andreu; ROVIRA SORIANO, Jordi: "Alguns problemes referents a la creació del gremi en el segle XVIII", *Setmana Santa 1990*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1990, p. 6; DASCA I ROIGÉ, Andreu; ROVIRA SORIANO, Jordi: "El gremi de pagesos i el comerç del vi l'any 1741", *Setmana Santa 1991*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1991, p. 42-43; DASCA I ROIGÉ, Andreu; ROVIRA SORIANO, Jordi: "Un capítol de la història del gremi en el segle XVIII", *Setmana Santa 1992*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1992, p. 17-18.

159. GÜELL JUNKERT, Manel: "Les confraries pageses de Tarragona durant el bienni 1715-1716. Les imposicions del règim militar filipista", *Setmana Santa 1993*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1993, p. 21-25; GÜELL JUNKERT, Manel: "Les confraries

l'any 1977¹⁶⁰. Jordi Rovira a més de les col·laboracions en els opuscles de Setmana Santa, també ens ha deixat un article publicat a *La Vanguardia* l'any 2008¹⁶¹. Dins del món pagès es pot ubicar l'article de Luís M. Albentosa sobre la climatologia setcentista¹⁶². Sense cap mena de dubtes, el millor estudi que tenim sobre la pagesia tarragonina és el llibre que Salvador-J. Rovira ha dedicat a considerar el món pagès setcentista¹⁶³.

d) La gent de mar

Sobre la gent de mar tenim quinze articles escrits per Sanç Capdevila¹⁶⁴, Josep M. Recasens¹⁶⁵, José Sánchez Real¹⁶⁶ i Josep M. Sanet¹⁶⁷ i quatre llibres l'autoria dels quals pertany a Salvador-J. Rovira conjuntament amb Josep M.

pageses de Tarragona durant la guerra dels Segadors. Esbós per a un estudi (1639-1650)", *Setmana Santa 1994*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1994, p. 14-19; GÜELL JUNKERT, Manel: "Breu aproximació al voltant dels enfrontaments locals entre pagesos i ramaders a l'antic règim", *Setmana Santa 1995*. Tarragona: Gremi de Pagesos de Sant Isidre, 1995, p. 29-34.

160. SALVAT Y BOVÉ, Juan: "Datos inéditos para la historia local. La payesía tarraconense en la procesión del Santo Entierro", *Diario Español*, 6 abril 1977, p. 4, i 7 abril 1977, p. 3; SALVAT Y BOVÉ, Juan: "La payesía tarraconense ante los misterios de la pasión y muerte de Nuestro Señor Jesucristo", *Setmana Santa 1977*. Tarragona: Agrupación de Asociaciones de Semana Santa, 1977, p. 5-14.

161. ROVIRA SORIANO, Jordi: "Cuando los payeses pedían agua a los santos", *La Vanguardia*, 13 juny 2008.

162. ALBENTOSA SÁNCHEZ, Luís M.: "La importancia del conocimiento de las fluctuaciones climáticas en los estudios históricos. Aproximación al clima de Tarragona durante el siglo XVIII", *Universitas Tarraconensis*, 4 (1981-1982), p. 73-90.

163. ROVIRA SORIANO, Salvador-J.: *La pagesia de Tarragona* (segle XVIII). Tarragona: Silva editorial, 2016.

164. CAPDEVILA, Sanç: "El Gremio de Marineros", *Setmana Santa en Tarragona*. Tarragona: Publicación del Sindicato de Iniciativa, 1940, p. 26-34.

165. RECASENS COMES, Josep M.: "Notícies sobre la pesca i els pescadors de Tarragona. Segles XVI i XVII", *Quaderns d'Història Tarraconense*, XV (1997), p. 67-118.

166. SÁNCHEZ REAL, José: "Los pescadores de Tarragona en 1700", *Diari de Tarragona*, 29 juny 1990.

167. SANET I JOVÉ, Josep M.: "Dos capitans de la carrera d'Amèrica de la matrícula de Tarragona. Segle XVIII", *Tag*, 45 (2007), p. 10-13; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Alumnes de nàutica de Tarragona. Segle XVIII", *Tag*, 42 (2006), p. 12-15; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Dades, per a un estudi, dels mestres d'aixa i calafats de Tarragona. Segle XVIII", *Tag*, 38 (2005), p. 12-15; 39 (2005), p. 12-15; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Els Ricomà. Aproximació a una nissaga de capitans de la carrera d'Amèrica a cavall entre el segle XVIII i XIX", *Tag*, 33 (2004), p. 12-16; 34 (2004), p. 24-25; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Capitans de la carrera d'Amèrica (matrícula de Tarragona, segle XVIII)", *Tag*, 50 (2008), p. 59-61; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Noves aportacions sobre els mestres d'aixa i calafats. Matrícula de Tarragona. Segle XVIII", *Tag*, 49 (2008), p. 49-51; SANET I JOVÉ,

Sanet¹⁶⁸, Josep M. Sabaté¹⁶⁹, i Josep M. Sanet en solitari¹⁷⁰.

e) *Els menestrals*

El grup social dels menestrals, és a dir, els argenters, boters, calçat (botiners, espartenyers, sabaters), construcció (mestres de cases, paletes, minadors, rajolers, terrissaires), metall (agulleters, armers, calderers, clavetaires, estanyers, ferrers, navallers, rellotgers, serrallers, torners), pell (basters, blanquers, pellaires), queviures (confiters, forners, xocolaters), tèxtil (adobers de seda, barretinaires, calceters, galoners, sastres, teixidors, velers), més tots els que podríem situar dins el grup de diversos (cerers, paperers, mestres de carros, moliners, soguers, matalassers, impressors de cartes, impressors, cistellers, esparters, etcètera) han atret poc als investigadors.

Les excepcions són alguns mestres de cases/arquitectes com ara Marià Artigues i Josep Permini, estudiats per Manel Güell¹⁷¹, l'arquitecte Joan-Antoni Rovira sobre el qual han escrit Cèsar Martinell¹⁷², Javier Herrera¹⁷³, Salvador-J. Rovira¹⁷⁴ i Josep Llop i Salvador-J. Rovira que de manera conjunta

Josep M.: "Els patrons de tràfic de Tarragona i la Guerra Gran (1793-1795)", *Tag*, 51 (2008), p. 33-35; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Nissagues marineres setcentistes (I)", *Tag*, 53 (2009), p. 32-34; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Nissagues marineres setcentistes (II)", *Tag*, 54 (2009), p. 32-34; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Nissagues marineres setcentistes (III)", *Tag*, 55 (2009), p. 32-34; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Nissagues marineres setcentistes (IV)", *Tag*, 56 (2010), p. 24-25; SANET I JOVÉ, Josep M.: "Els Mallol (I). Aproximació a una nissaga tarragonina de patrons de tràfic a cavall entre el segle XVIII i el XIX", *Tag*, 68 (2013), p. 32-33.

168. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.; SANET I JOVÉ, Josep M.: *La gent de mar de Tarragona. Segle XVII*. Tarragona: Silva editorial, 2014; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.; SANET I JOVÉ, Josep M.: *La gent de mar de Tarragona. Segle XVIII*. Tarragona: Silva editorial, 2015.

169. SABATÉ I BOSCH, Josep M.: *El gremi de marejants (societat marítima i protectora). Una aproximació històrica*. Tarragona: Edicions El Mèdol, 1992.

170. SANET I JOVÉ, Josep M.: *Els patrons setcentistes de la marina mercant de Tarragona*. Tarragona: Silva editorial, 2010.

171. GÜELL JUNKERT, Manel: "Algunes notícies sobre els mestres de cases que bastiren l'església nova d'Altafulla", *Estudis Altafullencs*, 16 (1992), p. 21-34.

172. MARTINELL, Cèsar: "Nombramiento de académico de J. A. Rovira, restaurador del Pont del Diabla", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 3 (1961), p. 49-54.

173. HERRERA NAVARRO, Javier: "El túmulo y las honras fúnebres en honor de la reina Bárbara de Braganza en Tarragona". *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, VII (1979), p. 315-318; HERRERA NAVARRO, Javier: "Un mapa del arquitecto Juan Antonio Rovira, de 1783, sobre la traída de aguas a Tarragona", *Quaderns d'Història Tarraconense*, II (1980), p. 129-134.

174. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Contribución al coneixement de la família i l'obra de l'arquitecte setcentista tarragoní Joan Antoni Rovira", *Revista Técnica de la Propietat Urbana*, 33 (1983), p. 73-86.

han escrit l'entrada que aquest arquitecte té a les *Biografies de Tarragona*¹⁷⁵, i l'arquitecte Josep Prat que disposa de l'estudi que Anna-Isabel Serra li ha dedicat¹⁷⁶. S'ha de considerar també la aproximació al gremi de forners feta per Francesc Cortiella¹⁷⁷. Respecte dels sabaters comptem amb un article d'Andreu Tomàs¹⁷⁸. Pel que fa als impressors tenim articles signats per Juan Francisco Alcina¹⁷⁹, Salvador-J. Rovira¹⁸⁰, Joan Salvat¹⁸¹ i José Sánchez Real¹⁸². Dir, finalment, que pel seu caràcter general incloem també en aquest apartat l'article del P. Andreu de Palma de Mallorca sobre les confraries¹⁸³.

f) Altres grups socials

En aquest apartat agrupem treballs que han tractat la societat tarragonina globalment, com ara un de Recasens¹⁸⁴ i un altre de Torras i Ribé¹⁸⁵, així com dos de Salvador-J. Rovira sobre esclaus i captius¹⁸⁶.

175. *Biografies de Tarragona*, volum III, p. 94.

176. SERRA MASDEU, Anna Isabel: *Josep Prat i la irrupció de l'academicisme en l'arquitectura tardobarroca tarragonina*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2010.

177. CORTIELLA, Francesc: *El gremi dels forners de Tarragona*. Barcelona: Montagut Ed., 1988.

178. TOMÀS ÀVILA, Andrés: "Capítols sobre els exàmens dels mestres sabaters de Tarragona (1524)", *Boletín Arqueológico*, LXIV-LXV (1964-1965), p. 109-114.

179. ALCINA ROVIRA, Juan Francisco: "Aventures d'un impressor a Tarragona: Felip Mei i Antoni Agustín", *Estudi general*, 23-24 (2004), p. 33-62.

180. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Notícies familiars de l'impressor Felip Robert", *Niu d'Art*, 39 (1992), p. 2.

181. SALVAT Y BOVÉ, Juan: *La imprenta en Tarragona. Siglos XV-XVII*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1977.

182. SÁNCHEZ REAL, José: "Las impresiones de Rosenbach en Tarragona", *Boletín Arqueológico*, (1950), p. 59-65.

183. PALMA DE MALLORCA, Andreu de: "Les Antigues confraries de Tarragona en el segle XVIII", *La Cruz*, 12 juny 1932.

184. RECASENS I COMES, Josep M.: "La sociedad de la Ciudad de Tarragona a mediados del siglo XVII", *Boletín Arqueológico*. ép. IV (1962-1963), p. 81-94.

185. TORRAS I RIBÉ, Josep M.: "Aproximació metodològica a les categories socials urbanes. Els majors contribuents de Tarragona durant el segle XVIII", a: *I Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarracoenenses Ramon Berenguer IV, 1979, p. 95-120.

186. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Esclaus a Tarragona (segle XVII)", *Niu d'Art*, 35 (1991), p. 11; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Captius i esclaus al Tarragonès durant l'edat moderna", a: *Història dels altres. Exclusió social i marginació a les comarques tarragonines (segle XIII-XX)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2003, p. 87-99.

Defenses, fortificacions, guerres i setges

Pel que fa a fortificacions disposem d'un article de Rafael Gabriel i Eloy Hernández¹⁸⁷ i d'un llibre signat per Joan Menchon i Jaume Massó¹⁸⁸. Les guerres i més concretament la de Separació de Catalunya, han estat estudiades per Manel Güell en solitari¹⁸⁹ o acompanyat per Núria Florensa¹⁹⁰. Pensem que en aquest apartat també es pot incloure l'article de Recasens i Comes dedicat a considerar les conseqüències que la guerra de Separació tingué per a Tarragona¹⁹¹, el de Dídac Bertran i Manuel Gramunt sobre els regiments de guarnició a Tarragona durant el segle XVIII¹⁹².

El port

El port és un element importantíssim per a la vida econòmica de Tarragona. És per això que el seu estudi ha atret l'atenció dels investigadors. En primer lloc tenim les obres de caire general, com ara la de Saturnino Bellido, del 1883, reeditada el 1986¹⁹³; la de Bonaventura Hernández, reeditada el 2002¹⁹⁴; la d'Emili Morera, del 1910¹⁹⁵; la de Diego López i Salvador-J. Rovira, del 1986¹⁹⁶; la de Joan Alemany, Jordi Blay i Santiago Roquer, també de 1986¹⁹⁷, també de 1986,

187. GABRIEL COSTA, Rafael; HERNÁNDEZ, Eloy: "Proyecto de fortificación de la ciudad de Tarragona en 1641", *Bulletí Arqueològic*, èp. V, 3 (1981), p. 59-64.

188. MENCHON BES, Joan; MASSÓ CARBALLIDO, Jaume: *Les muralles de Tarragona. Defensa i fortificacions de la ciutat (segles II aC-XX dC)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 1998.

189. GÜELL JUNKERT, Manel: *El setge de Tarragona de 1641*. Tarragona: Arola Editors, 2003.

190. FLORENSA I SOLER, Núria; GÜELL JUNKERT, Manel: "Pro Deo, pro Regi et pro Patria". *La revolució catalana i la campanya militar de 1640 a les terres de Tarragona*. Barcelona: Òmnium Cultural, 2005.

191. RECASENS I COMES, Josep M.: "El colapso sufrido por la ciudad de Tarragona en la guerra dels Segadors (1640-1652)", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 8, p. 51-60.

192. BERTRAN, Dídac; GRAMUNT, Manuel: *Los regimientos de guarnición en Tarragona. 1700-1931. De Felipe V a Alfonso XIII*. Madrid: 2000.

193. BELLIDO, Saturnino: *Antecedentes sobre la historia antigua y moderna del puerto de Tarragona*. Tarragona: Junta del Puerto de Tarragona, 1986.

194. HERNÁNDEZ I SANAHUJA, Bonaventura: *Historia del puerto de Tarragona. Desde su origen hasta nuestros días*. Tarragona: Port de Tarragona, 2002.

195. MORERA LLAURADÓ, Emilio: *El puerto de Tarragona*. Tarragona, 1910.

196. LÓPEZ BONILLO, Diego; ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: *El port de Tarragona*. Tarragona: Caixa de Pensions, 1986.

197. ALEMANY, Joan; BLAY, Jordi; ROQUER, Santiago: *Port de Tarragona*. Barcelona: Junta del Port de Tarragona/L'Avenç, 1986.

i la de Coia Escoda, del 2002¹⁹⁸. Als llibres de temàtica general s'ha d'afegir l'opuscle de Josep Adserà sobre la Junta de Sanitat¹⁹⁹ i un bon nombre d'articles escrits per Josep M. Recasens²⁰⁰, Manuel Riera²⁰¹, Anna-Isabel Serra²⁰² i José Tuset²⁰³.

El problema de l'aigua

Durant segles la manca d'aigua ha estat un problema per a Tarragona i per això la seva escassetat, així com les mesures adoptades per intentar minvar o solucionar el seu dèficit, han cridat l'atenció dels investigadors. El primer en tractar el problema de l'aigua va ser Plàcid de Montoliu en una sèrie d'articles publicats al *Diario de Tarragona*²⁰⁴. L'empresa EMATSA ha editat dos llibres entorn de la portada d'aigües a Tarragona obra de diversos autors²⁰⁵. Qui ha incidit més en la qüestió de l'aigua ha estat Josep M. Recasens. Ha dedicat al tema dos articles²⁰⁶ i un llibre²⁰⁷.

198. ESCODA MÚRRRIA, Coia: *El port de Tarragona*. Barcelona: Lunwerg Editores, 2002.

199. ADSERÀ MARTORELL, José: *La Junta de Sanidad del Puerto de Tarragona. Año 1771*. Tarragona: Port de Tarragona, 1990.

200. RECASENS COMES, Josep M.: "Notícies sobre el Port de Tarragona (1650 a 1776)", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 27 (1977), p. 105-114; RECASENS COMES, Josep M.: "Notes sobre el port de Tarragona a finals del segle XVI", *Butlletí de l'Associació de Veïns del Barri del Port de Tarragona*, 5 (1991), p. 16; RECASENS COMES, Josep M.: "El Raval del Port l'any 1773", *Butlletí de l'Associació de Veïns del Port de Tarragona*, 7 (1991), p. 6-7; RECASENS COMES, Josep M.: "La construcció d'un moll nou a finals del segle XVI", *Nou Diari*, 461 (1992), p. VIII; RECASENS COMES, Josep M.: "Les intervencions municipals al moll de Tarragona (1592-1598)", *Butlletí Arqueològic*, 25 (2003), p. 271-286.

201. RIERA BLANCO, Manuel: "La sanitat i la duana de Tarragona, segle XVIII", a: *I Jornades d'Història de la Medicina Tarraconense*, 2on. Volum. Tarragona: Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, 1989, p. 200-209.

202. SERRA MASDEU, Anna Isabel: "L'accidentada construcció de la duana de Tarragona a finals del segle XVIII", *Butlletí Arqueològic*, 33 (2011), p. 297-313.

203. TUSET, José: "El rey Fernando el Católico y el puerto de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, LII (1952), p. 256-259.

204. MONTOLIU I DE SARRIERA, Plàcid M.: "Aguas potables de Tarragona", *Diario de Tarragona*, 5, 7, 9, 11 i 12 juliol de 1885.

205. *L'aigua a la història de Tarragona: 200 anys de la seva arribada (1709-1998)*. Tarragona: F. Sugañes, 1998. *El camí de l'aigua. De Tarragona a Puigpelat*. Tarragona: Silva editorial, 2009.

206. "El problema de l'aigua a Tarragona en el segle XVIII abans de la solució Santiyán (1789)", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, 28 (1978), p. 69-75; "Iniciatives del municipi tarragoní per dotar la ciutat d'aigua potable (1600-1606)", *Tag*, 32 (2003), p. 11-14.

207. RECASENS I COMES, Josep M.: *L'aigua a Tarragona. De la romanització a la industrialització*. Tarragona: Arola Editors, 2011.

Temes diversos

Aquest apartat és un autèntic calaix de sastre, ja que en ell incloem temes com ara: els barretines, l'ensenyament, les epidèmies, les festes de Santa Tecla, la impremta, els hospicis, els hospitals, els pirates, corsaris i captius, la propietat urbana i rústica, la Societat Econòmica d'Amics del País, la Universitat, i el vot a Corts.

a) Els barretines

L'alçament camperol conegut com dels gorretes i barretines que esclatà el 1687, es mantingué durant el 1688 i el 1689 i s'estengué del Penedès fins a Osona, tingué les seves repercussions a Tarragona com bé ha demostrat Manel Güell²⁰⁸.

b) Consideracions generals

Situem aquí articles de caire general com els de Luis Navarro sobre la Tarragona de 1716-1718²⁰⁹, de 1754²¹⁰ i de final del set-cents²¹¹, i el de Salvador-J. Rovira sobre els segles XVI i XVII a Tarragona²¹².

c) L'ensenyament

El del segle XVIII ha estat considerat per M. Teresa Vázquez i P. Garcia en un article presentat a les II Jornades de l'Educació en els Països Catalans²¹³.

d) Les epidèmies

Les ha tractat José Sánchez Real en quatre articles publicats al *Diario Español*²¹⁴.

208. GÜELL, Manel: "Nota d'aproximació a la revolta barretina a Tarragona (1689)", *Kesse*, 17 juny 1995, p. 14-15.

209. NAVARRO MIRALLES, L.: "Tarragona en 1716-18 posibilidades para una evolución económica", *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*. Barcelona: 1984, p. 699-710.

210. NAVARRO MIRALLES, L.: "Tarragona según la leva de 1754", *Universitas Tarraconensis*, VI (1983-84), p. 141-160.

211. NAVARRO MIRALLES, L.: "Trets d'una societat i d'una economia a la fi del segle XVIII", a: *L'aigua a la història de Tarragona: 200 anys de la seva arribada (1798-1998)*. Tarragona: 1998, p. 55-66.

212. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Els segles XVI i XVII a Tarragona", *Diari de Tarragona*, 9 juny 2013, p. 11.

213. VÁZQUEZ DE PRADA, M. T.; ; GARCIA SEGARRA, P.: "L'ensenyament a Tarragona durant el segle XVIII", a: *II Jornades d'Història de l'Educació en els Països Catalans*. Ciutat de Mallorca, 1978, p. 60-62.

214. SÁNCHEZ REAL, José: "Epidemias en Tarragona", *Diario Español*, 19, 20 i 21 novembre 1947, 19 desembre 1947.

e) *Les festes*

Jordi Morant, Emili Morera, Josep M. Sabaté i José Sánchez Real s'han fet ressò de les del primer terç del segle XVII, 1687, 1692 i 1775²¹⁵.

f) *La impremta*

La història de la impremta a Tarragona ha estat escrita per Joan Salvat i Bové²¹⁶.

g) *Els hospicis*

Pel que fa als hospicis només tenim un article signat per Andreu Tomàs²¹⁷.

h) *Els hospitals*

D'entrada tenim el llibre de temàtica general de José Sánchez Real i Josep M. Miquel²¹⁸. Per la seva professió i vinculació a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla, l'autor que més ha tractat el tema hospitalari ha estat Josep Adserà²¹⁹. Salvador-J. Rovira ha tractat la venda i posterior adaptació de l'antic hospital del carrer de les Coques (ara seu del Consell Comarcal del Tarragonès)²²⁰, que també ha estat

215. MORERA LLAURADÓ, Emili: "Fiestas en Tarragona durante el primer tercio del siglo XVII", *Boletín Arqueológico*, 3 (1901), p. 25-30; MORANT I CLANXET, Jordi: "La festa popular de Santa Tecla del 1687. Altres notes de les solemnes diades de la Ciutat de Tarragona". Tarragona, 1980; SABATÉ I BOSCH, Josep M.: "Las solemnes y plausibles fiestas de Santa Tecla de 1775", *Universitas Tarraconensis*, IX (1987), p. 235-247; "Protocol de la ciutat de Tarragona amb motiu de l'atorgament del ritual propi en la festivitat de Santa Tecla (any 1692)", *Pedralbes*, 13-II (1993), p. 473-480; SÁNCHEZ REAL, José: "Las fiestas de Santa Tecla en 1687", *Diario Español*, 26 setembre 1971.

216. SALVAT BOVÉ, Juan: *La impremta en Tarragona. Siglos XV-XVII*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona, 1977.

217. TOMÁS ÁVILA, Andrés: "Els hospicio de niños huérfanos de Tarragona", *Boletín Arqueológico*, LXII-LXIII (1962-1963), p. 49-67.

218. SÁNCHEZ REAL, José; MIQUEL I PARELLADA, Josep M.: *Los hospitales de Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1959.

219. ADSERÀ MARTORELL, Josep: "La primera ampliació de l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona i la instal·lació de la Casa de Recollides (1755)", *Gimbernat*, XVII (1992), p. 93-98; ADSERÀ MARTORELL, Josep: *La Casa de Recollides de Tarragona. Primera ampliació de l'hospital l'any 1764*. Tarragona: Associació d'Amics de l'Hospital, 1994; ADSERÀ MARTORELL, Josep; CUBELLS, Josefina: *La Casa de Convalescència de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla (1815) i el Teatre Principal de Tarragona (1636)*. Tarragona: Associació d'Amics de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla, 1994.

220. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Especulació urbanística a la Tarragona del segle XVI: l'antic hospital de Santa Tecla", *Kesse*, 13 (1992), p. 9.

considerat per Isabel Companys i M. Joana Virgili²²¹. Diguem, per últim, que Josep M. Sabaté ha estudiat la casa hospital dels pobres infants orfes²²².

i) Els hostals

Els ha estudiat Josep M. Recasens en un article publicat l'any 2002²²³.

j) La llengua catalana

Respecte de l'ús i el retrocés del català a Tarragona tenim treballs de M. Antònia Ferrer²²⁴ i de Manel Güell²²⁵.

k) Pirates, corsaris i captius

Durant l'edat moderna el perill dels turcs i dels pirates fou una realitat que afectà la població en general i molt especialment a la gent de mar. Aquest tema ha estat tractat per Josep M. Recasens²²⁶, Salvador-J. Rovira²²⁷ i Josep M. Sanet²²⁸.

221. COMPANYS FARRERONS, Isabel; VIRGILI GASOL, M. Joana: "Del romànic al gòtic", a: *El consell comarcal a l'antic hospital*. Tarragona: Consell Comarcal del Tarragonès, 1995, p. 34-61.

222. SABATÉ BOSCH, Josep M.: "Notícies a l'entorn de la caritat i beneficència a Tarragona a la fi de l'Antic Règim: la Casa Hospital dels pobres infants orfes de Tarragona", *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. II. Barcelona: Facultat de Geografia i Història/Departament d'Història Moderna, 1984, p. 682-684.

223. RECASENS COMES, Josep M.: "Els hostals de Tarragona a finals del segle XVIII", *Tag*, 25 (2002), p. 15-17.

224. FERRER BOSCH, M. Antònia: "Català-castellà i les classes socials a Tarragona: De la Nova Planta a la Renaixença 1714-1823", *Quaderns d'Història Contemporània*, 1 (1979), p. 19-26.

225. GÜELL, Manel: "La decadent regressió del Barroc", a: *Panoràmica històrica del català*. Tarragona: 1993, p. 31-54.

226. RECASENS COMES, Josep M.: "Dues captures de vaixells mercants a les costes tarragonines perpetrades per corsaris moros. Anys 1629 i 1630", *TAG*, 17 (2000), p. XII-XV.

227. ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J.: "Captius i esclaus al Tarragonès durant l'edat moderna", a: *Història dels altres. Exclusió social i marginats a les comarques tarragonines (Segles XIII-XX)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, 2002, p. 87-99.

228. SANET JOVÉ, Josep M.: "Les causes pies i la redempció de captius", *Tag*, 43 (2006), p. 12-16. "Noves aportacions sobre captius a terres africanes al segle XVIII. La província marítima de Tarragona", *Tag*, 36 (2004), p. 12-15; SANET JOVÉ, Josep M.: "Pirates, corsaris i captius en la segona meitat del segle XVIII", *Tag*, 35 (2004), p. 16-29.

l) Els predicadors

Els predicadors han cridat l'atenció de Josep M. Recasens que els ha dedicat dos articles²²⁹.

m) La propietat urbana i rústica

L'estat de les propietats l'any 1715 ha estat estudiat per Manel Güell i Jordi Rovira²³⁰, mentre que Recasens Comes ha fet el mateix respecte de la de 1736²³¹.

n) La Societat Econòmica d'Amics del País

La Societat Econòmica d'Amics del País, instituïda per l'arquebisbe Armanyà, ha estat investigada per José Sánchez Real²³². Aquest tema també ha merescut l'atenció de Josep M. Sabaté²³³.

o) La Universitat

Tenim quatre articles: un dedicat a considerar la seva fundació²³⁴, un altre pensat com un balanç de la història de la institució²³⁵, un tercer que tracta dels edificis²³⁶, i un quart que considera les rendes amb les quals se sostenia la Universitat²³⁷.

229. RECASENS I COMES, Josep M.: "Els predicadors i la castellanització. Un exemple taragoní del primer quart del segle XVII", *Setmana Santa Tarragona 1992*. Tarragona: Agrupació d'Associacions de *Setmana Santa de Tarragona*, 1992, p. 59-60; RECASENS I COMES, Josep M.: "Notícies sobre els predicadors de la quaresma. Segles XVI i XVII", *Setmana Santa Tarragona 1993*. Tarragona: Agrupació d'Associacions de Setmana Santa de Tarragona, 1993, p. 77-80.

230. GÜELL, Manel; ROVIRA, Jordi: *Tarragona el 1715. Aspectes social de la propietat urbana i rústica a l'època de la implantació borbònica*. Tarragona: Virgili Editor, 1999.

231. RECASENS COMES, Josep M.: "La propiedad urbanade Tarragona en 1736", *Revista Tècnica de la Propietat Urbana*, 9, p. 53-60.

232. SÁNCHEZ REAL, José: *La Sociedad Económica de Amigos del País de Tarragona*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1972.

233. SABATÉ BOSCH, Josep M.: "Notícia sobre la Sociedad Económica de Amigos del País de Tarragona. Nuevas aportaciones: actividades y premios entre 1787 y 1790", *Pedralbes*, 6 (1986), p. 181-194.

234. FERRÉ, J. Ll.; BORBONÉS, C.: "El Cardenal Cervantes i la fundación de la Universidad a Tarragona", *III Jornades d'Història de l'Educació als PPCC*. Girona, 1979, p. 45-47.

235. ADSERÀ MARTORELL, José: "Història de la Universitat de Tarragona", *Diario Español*, 13, 15, 16, 20 i 23 agost 1980.

236. SERRES SENA, Eduardo: "Historia de los edificios de la Universidad y Seminario Conciliar de Tarragona (1572 a 1881)", *Boletín Arqueológico*, LI (1951), p. 1-55.

237. NAVARRO MIRALLES, Luis: "Memorial y llevador de toda la renda y todos los censales de la Universidad del Studi de Tarragona, 1572-1581", *Universitas Tarraconensis*, I (1976), p. 65-81.

p) *Vot a Corts*

Tarragona sempre sospirà per poder fer acte de presència a les Corts catalanes. Antoni Jordà ha estudiat la petició de l'any 1647 per tal de poder d'assistir-hi²³⁸.

Historiadors modernistes de Tarragona

El suara exposat ens permet, després de bandejar les entrades a les *Biografies de Tarragona*, establir l'existència de 112 persones que, en un moment o altre de la seva vida, han escrit i publicat un o més llibres o articles referits a la història moderna de Tarragona. Com és natural, no tots els que figuren a les notes a peu de pàgina com a autors de treballs, tenen títols d'història moderna, i molts són arqueòlegs, arxivers, metges, notaris, professor d'ensenyament secundaria i universitari, bibliotecaris, filòlegs, i publicistes en general. La majoria dels autors citats, 100 de 112, només tenen d'un a tres llibres o articles publicats, per la qual cosa resulta un xic difícil qualificar-los d'historiadors modernistes, tret d'alguna excepció. Els que han publicat quatre o més treballs són, per ordre alfabètic, els següents:

	llibres	articles	total
Adserà Martorell, Josep	5	2	7
Dasca Roigé, Andreu		4	4
Güell Junkert, Manel	5	17	22
Jordà Fernández, Antoni	4	6	10
Navarro Miralles, Luís		5	5
Quílez Mata, Julio Luís		6	6
Recasens Comes, Josep M.	3	31	34
Rovira Gómez, Salvador-J	11	35	46
Rovira Soriano, Jordi	2	9	11
Sabaté Bosch, Josep M.	1	6	7
Sánchez Real, José	2	17	19
Sanet Jové, Josep M.	2	16	18

Val a dir que entenem per modernistes aquells que, tot i poder escriure sobre altres períodes històrics, dediquen la major part dels seus treballs a l'edat moderna i es tenen per modernistes. Segons això de la dotzena autors relacionats la meitat no són modernistes estrictes, ja que estan especialitzats en altres èpoques i no es declaren pas modernistes -Josep Adserà, Andreu Dasca, Julio Luís Quílez,

238. JORDÀ, Antoni: "La ciutat de Tarragona i el vot a Corts. Una petició de l'any 1647", *Quaderns d'Història Tarraconense*, XI (1992), p. 43-48.

Jordi Rovira, José Sánchez Real, Josep M. Sanet-. La mitja dotzena restant són els modernistes estrictes i alguns d'ells -Luis Navarro, Salvador-J. Rovira, Josep M. Sabaté- veuen reforçada la condició de tals pel fet d'haver estat professors d'Història moderna.

A tall de cloenda

Després de la publicació del llibre d'Eduard Juncosa es pot dir que el coneixement que tenim de la demografia moderna de Tarragona és prou satisfactori, això no vol pas dir que no es puguin fer estudis per sectors de població.

Quelcom semblant es pot dir del govern, l'administració i l'economia municipal. Tot i això encara es pot incidir, ja que no coneixem les finances municipals setcentistes i es podrien escriure de manera conjunta les biografies dels còsols i regidors.

Respecte dels veguers es podrien fer les biografies dels veguers i estudiar els veguers arquebisbals del segle XVIII, així com intentar omplir les llacunes que tenim dels veguers dels segles XVI i XVII. També caldria ampliar les biografies dels corregidors, ja que l'aportació de Morales és molt superficial.

L'estudi d'Isabel Companys sobre la Generalitat pot ser ampliat, però ara per ara es pot considerar més que suficient.

Els treballs que tenim sobre els eclesiàstics són abundants, però, tot i això, és molt el que resta per fer. Els arquebisbes i bisbes auxiliars sense un estudi biogràfic són la majoria. Quelcom semblant es pot dir de les dignitats i canonges. De la comunitat de preveres, una autèntica corporació bancària, no en sabem res. També es manca conèixer els recursos econòmics del capítol catedral, així com la seva participació en els esdeveniments polítics dels tres segles de l'edat moderna, tret de la dècada de la guerra de Separació. Dins d'aquesta línia també caldria estudiar l'activitat política dels arquebisbes/virreis. El clergat regular també té moltes mancances, es pot dir que no en sabem res o molt poc dels franciscans, mercedaris, menoretas de Santa Clara, trinitaris, carmelites calçades.

Els mercaders, comerciants i botiguers disposen d'un bon nombre de treballs, tot i això en sabem ben poc dels que actuen en els dos primers terços del segle XVI i en les sis darreres dècades del XVII. Dins de les professions liberals és molt el que està per fer, tant en forma col·lectiva com individual.

Pel que fa a la pagesia és molt poc el que sabem dels pagesos dels segles XVI i XVII, tant pel que fa a les individualitats i grups familiars com a les seves confraries. La gent de mar ha tingut més sort, però, tot i així, ignorem tot el que es refereix al segle XVI.

Respecte a la menestralia és molt poc el que sabem dels argenters, tret d'aquells que acabaren aveïnats a Reus i que han estat estudiats per Martínez

Subías²³⁹. Quelcom semblant es pot dir dels boters, dels vinculats al món del calçat, del metall, dels queviures i del tèxtil, així com dels cerers, paperers, mestres de carros, moliners, matalassers, cristalers, espartenyers, etcètera. També es força reduïda la visió que tenim dels mestres de cases, tant de manera individual com general.

Les defenses, fortificacions, guerres i setges poden millorar-se, però no és un tema descuidat. El mateix es pot dir del port. El tema dels pirates i captius, tot i haver-se avançat, no està, ni molt menys, enllestit. Li manca la monografia que el consideri globalment i que també tracti la lluita contra aquesta plaga humana.

Entre els molts temes o aspectes que mereixen més atenció hi ha el folklore, les festes i celebracions, les entrades dels arquebisbes, les visites reials i dels virreis, la presència occitana, els inventaris dels béns deixats en morir pels tarragonins, les relacions de Tarragona amb institucions catalanes i de la monarquia, com també amb les corporacions municipals de la resta de Catalunya i dels Països Catalans, etcètera.

239. MARTÍNEZ SUBÍAS, Antonio: *La platería de Reus y su Real Colegio*, 3 volums. Reus: Arts Gràfiques Rabassa, 2008.